

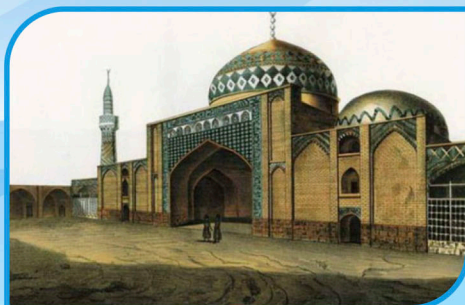
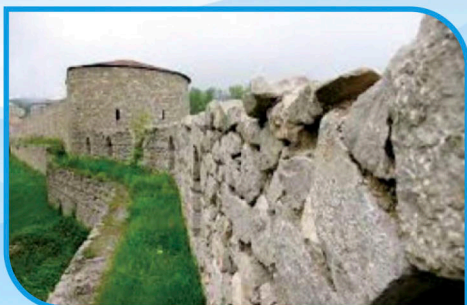

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

Şabran şəhər
İcmasının İnkişafı üzrə
Təlim və Resurs
İctimai Birliyi

Qərbi Azərbaycan əzəli və əbədi torpağımızdır!

Şabran-2024

Ön söz

Şabran şəhər İcmasının İnkişafı üzrə Təlim və Resurs ictimai birliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin elan etdiyi kiçik qrant müsabiqəsində “Şabran rayonunda məskunlaşmış Qərbi Azərbaycanlı soydaşlarımız arasında əzəli torpaqlarımıza qayıdış imkanlarının təbliği” layihəsi üzrə qalib elan edilmişdir.

Layihədə irəli sürülən mövzu ölkəmiz üçün daim aktuallıq təşkil etmişdir. Qərbi Azərbaycanlı soydaşlarımızın sahib olduqları millimənəvi dəyərlərinə qədim tarixi torpaqlarına qayıdışa ruh yüksəkliyi daim mövcuddur və vaxtı ilə itirdikləri yurd yerlərinə qayıdış onların tarixi məqsəd və məramıdır. Regionda qayıdış prosesinin aktuallaşmasına gündən-günə artmaqdadır. Qərbi Azərbaycan ərazisindən öz dədə-baba torpaqlarından didərgin düşərək 30 ildən artıq bir müddətdə deportasiya vəziyyətində yaşayan soydaşlarımız respublikamızın müxtəlif rayonlarında və şəhərlərində məskunlaşmışdır.

Cənubi Qafqazın, eləcə də bütün regionun əsas etnik siyasi qüvvəsi kimi Azərbaycan vətəndaşlarının tarixi-coğrafi torpaqlarında məskunlaşmasına qayıdış prosesinin təşkili, hazırlanması və bu sahədə vətəndaş cəmiyyəti mövqeyindən layiqli töhvənin verilməsi zamanın tələbidir.

Müraciət edilən mövzu gender bərabərliyi nöqtəyi nəzərdən bərabərlik təşkil edir. Layihənin icrası prosesinə cəlb olunmuş vətəndaşların arasında qadınlar əhəmiyyətli say tərkibinə malikdir. Ümumiyyətlə rayonun bu qəbildən olan insanların dünyagörüşü və amalında hərəkətverici qüvvəsi vardır.

Qərbi Azərbaycan torpaqlarında deportasiya olunaraq Şabran rayonu ərazisində məskunlaşmış və 30 ildən artıq müddətdə qaçqın vəziyyətində yaşayan ailələrdə informativ görüşlərin təşkili, qayıdış imkanlarının artırılması, bu sahədə maddi və mənəvi hüquqlarının mövcudluğu, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti mövqeyindən dəstək nümayiş etdirilməsi məqsədilə layihənin motivləri əsasında hazırlanaraq nəşr etdirilmiş kitabçalar mövzu üzrə müzakirələri aparılan sakinlərimizin evlərində faydalanan-lara paylanılmış, qayıdış prosesinin ideya mövzusu üzrə hazırlanmış lövhə-panno Şabran şəhərinin mərkəzində Heydər Əliyev prospektində quraşdırılmışdır,

Şabran rayonu üzrə deportasiya qurbanı olmuş 24 ailədə ümumilikdə 97 nəfər olmaqla görüşlər keçirilmişdir.

Belə ki, Şabran şəhəri üzrə deportasiyadan əziyyət çəkmiş 7 ailədə cəmi 30 nəfər olmaqla;

Kilvar kəndi üzrə deportasiyadan əziyyət çəkmiş 12 ailədə cəmi 50 nəfər olmaqla;

Ağbaş kəndi üzrə deportasiyadan əziyyət çəkmiş 1 ailədə cəmi 3 nəfər olmaqla;

Xəlfələr kəndi üzrə deportasiyadan əziyyət çəkmiş 1 ailədə cəmi 5 nəfər olmaqla;

Yeləkəsən kəndində 1 ailədə cəmi 2 nəfər olmaqla 2 nəfər olmaqla;

Taxtalar kəndində 2 ailədə cəmi 7 nəfər olmaqla qayıdış prosesinə yönəlik maarifləndirici görüşlər keçirilmişdir. Görüşlər başa çatdıqdan sonra iştirakçılar tərəfindən yekdilliklə hazırlanmış və təsdiq edilmiş bəyanat qəbul edilmişdir.

Layihənin həyata keçirilməsi qərbi azərbaycanlılar arasında vətənə qayıdış, torpağa bağlılıq və sahiblənmək ideyalarının aşılmasını gücləndirəcəkdir. Bəli, bu, tarixin də, zamanın da tələbidir və Qərbi Azərbaycana qayıdış prosesi mütləq gerçəkləşdiriləcək.

Tarixi ərazilərimizə qayıdışın gerçəkləşəcəyinin əminliyini isə bizdə Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin "dəmir yumruq" sayəsində qazandığı parlaq Zəfər yaradıb. Məhz bu zəfərin sayəsində xalqımız özünün ərazi problemini tam həll etmiş oldu. Azərbaycanın qarşısında yeni hədəflər müəyyənleşdi.

Bu əminliyi bizdə 30 il ərzində erməni vandallarının viranəyə çevirdiyi Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə aparılan genişmiqyaslı bərpa, quruculuq işləri, o yerlərə doğma sakinlərinin qayıdışı yaradıb. Artıq Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsində yenə yaşayış məntəqələri tikilir, bərpa olunur və istifadəyə verilməkdədir. Soydaşlarımızın öz doğma evlərinə qayıdış prosesi reallaşmış və hər gün davam etməkdədir. Onlar bu günü 30 il gözləmişdilər.

Bu gün biz tarixi Qərbi Azərbaycan ərazisində yerleşən və vaxtilə azərbaycanlıların yaşadıkları şəhər və kəndlərinə qayıdışımızı prioritet məsələ hesab edirik. Bu tarixi reallıqdır, çünki qədim yurdumuzun bir bölgəsinin əlimizdən alınması bağışlanası deyildir.

O gün də uzaqda deyil ki, Qərbi Azərbaycandan olan

soydaşlarımız da zorla qovulduqları, əcdadlarımızın min illər boyu yaşım sürdürdükləri dədə-baba yurdlarına qayıdacaqlar, illərlə çəkdikləri torpaq həsrətləri bitəcək.

Qərbi Azərbaycanda da erməni vandallığına məruz qalan tarixi, mədəni, dini irsimiz düşməndən qurtulacaq, onlar yenidən bərpa ediləcək, saxta adlar qoyulmuş yurd yerlərimiz, şəhərlərimiz, kəndlərimiz əsl türk adlarına yenidən qovuşdurulacaqlar.

Media və qəzetlərdə həmin deportasiyadan əziyyət çəkənlərin harayı yerli və dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılacaqdır. Şabran rayonunda məskunlaşmış qərbi azərbaycanlı soydaşlarımızın üçün qayıdış prosesinə məntiqi hazırlıq müsbət qarşılanacaqdır. Bütövlükdə əldə olunacaq nəticələr ölkəmizin bütün bu deportasiya əziyyətlərini yaşayan şəxslərin harayına əsaslı kömək etmiş olacaqdır.

Layihənin həyata keçirilməsi fonunda bu kitabın nəşr etdirilməsi layihənin dayanıqlığını artırmaqla deportasiya-dan əziyyət çəkmiş ailələrin stolüstü kitabına çevriləcəkdir və Şabran rayonunda Qərbi Azərbaycan torpaqlarına qayıdış prosesinin əsasını təşkil edəcəkdir.

Layihənin dayanıqlığı həm dövlət, həm də vətəndaş cəmiyyəti üçün əhəmiyyətlidir. Bu sahədə dövlətimizi tərəfində məqsədyönlü, ardıcıl, dinamik addımlar atılır. Vətəndaş cəmiyyətinin fəal müdaxiləsi və işgüzarlığı müasir gedişatın əhəmiyyətli təsirinə çevrilməlidir.

Deportasiya əziyyətlərinə məruz qalmış şəxslər arasında tarixi, milli və mənəvi dəyərlərin təbliği qayıdış prosesinə aparıcı yolda yaddaqalan olacaqdır. Ümumiyyətlə dayanıqlığın daimi olması layihə çərçivəsində keçirilən görüşlərdə ətraflı izah olunacaqdır. Vətəndan cəmiyyəti institutlarının bu yönümlü tədbirlərinin bölgələrdə keçirilməsi aktualıq təşkil edir.

Tarixi Qərbi Azərbaycan torpaqlarından zorla deportasiya olunaraq didərgin salınan soydaşlarımızın hal-hazırda da bu vəziyyəti davan etməsi layihənin davamlı təsirlərini özündə ehtiva edir. Böyük qayıdışı artıq onlar da səbirsizliklə gözləyirlər. Evlərində, ailələrində olub söhbətlər aparılıb fikirləri dinlənildikə bunun təsiri böyük olmuşdur. Qayıdış gözləyənlərin yekdil fikri əsasında mətni hazırlanmış bəyannamənin verilməsi tarixi sənəd kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Biz tarixi torpaqlarımızı da unutmamalıyıq və unutmuruq. Bu da gələcək fəaliyyətimiz üçün istiqamət olmalıdır, necə ki, biz bu gün də bu istiqamətdə iş görürük. Bizim tarixi torpaqlarımız İrəvan xanlığıdır,

Zəngəzur, Göyçə mahallarıdır. Bunu gənc nəsil də, dünya da bilməlidir. Bu məsələ ilə bağlı - bizim əzəli torpaqlarımızın tarixi ilə bağlı indi sanballı elmi əsərlər yaradılır, filmlər çəkilir, sərgilər təşkil olunur. Biz növbəti illərdə bu istiqamətdə daha fəal olmalıyıq və dünyanın müxtəlif yerlərində sərgilər, təqdimatlar keçirilməlidir. Çünki İrəvan bizim tarixi torpağımızdır və biz azərbaycanlılar bu tarixi torpaqlara qayıtmalıyıq. Bu, bizim siyasi və strateji hədəfimizdir və biz tədricən bu hədəfə yaxınlaşmalıyıq.

Qərbi Azərbaycanın xəritəsi

Qərbi Azərbaycan mahalları

Zəngəzur — Ermənistanın cənü hissəsini və Azərbaycan ərazilərinin kiçik bir hissəsini əhatə edən tarixi mahal olmuşdur. Zəngəzur mahalı Qafan, Gorus, Qarakilsə, Mehri, Zəngilan, Qubadlı və Laçının bir hissəsini əhatə edirdi.

XX əsrin əvvəllərində Zəngəzur mahalında 149 azərbaycanlı kəndi var idi.

Zəngəzur mahalı

Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Siyasi və Təşkilat bürolarınının 1921-ci il 12 yanvar tarixli “Zəngəzurun müsəlman hissəsinin inzibati cəhətdən təşkili” adlı qərarı ilə Zəngəzur mahalı iki yerə – qərb və şərq hissələrinə bölünür. 7824 kv.km sahəsi olan Zəngəzurun 4505 kv.km ərazisi (Qafan, Gorus, Qarakilsə, Mehri və s.) Azərbaycandan qoparılarq Ermənistana verilir. 1933-cü ildə isə rəsmi Moskvanın qərarı ilə – Zəngəzurun rayonlara bölünməsi ilə əlaqədar Zəngəzur adı xəritədən silinir. Bu səbəbdən də Azərbaycan Respublikasının əsas hissəsindən onun tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası ayrı düşmüşdür.

Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzurun bizdən alınması ilə Naxçıvan torpağına öz ərazimizlə quru yolu ilə gediş-gəliş imkanlarımız əlimizdən alınmışdır.

Dərələyəz mahalı — Şərur-Dərələyəz tarixi vilayətinin dağlıq hissəsini təşkil edir. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra Rusiyanın tərkibinə daxil edilən Dərələyəz bölgəsi İran və başqa

ölkələrdən köçürülən ermənilərin hesabına etnodemoqrafik dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

Dərələyəzin sahəsi 2972,3 km², əhalisi 76551 nəfər idi. Əhalinin mütləq əksəriyyəti azərbaycanlılar olmuşdur.

Dərələyəz mahalı

1918–1920-ci illərdə Dərələyəzin azərbaycanlı əhalisi dəhşətli soyqırırma məruz qalmış, sağ qalanlar isə öz doğma yerlərini tərk etməyə məcbur edilmişlər. Sovet hakimiyyəti illərində Dərələyəz bölgəsi heç bir əsas olmadan, Azərbaycandan qoparılıb Ermənistanı verilmişdir.

Bütün 20 əsr boyu azərbaycanlılara qarşı aparılan soyqırım siyasəti nəticəsində onlar Qərbi Azərbaycandan (indiki Ermənistan), o cümlədən Dərələyəzdən zorla deportasiya olunmuşlar.

Göyçə mahalı — Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan Respublikası) ərazisində, Göyçə gölü ətrafında olan tariximahal olmuşdur. Göyçə mahalı Qərbi Azərbaycanda 1988-ci ilə qədər azərbaycanlıların kompakt yaşadığı ərazilərdən biri olmuşdur. 1747–1828-ci illərdə İrəvan xanlığının mahalı olmuşdur. Sahəsi 4891 m² olmuşdur. Mahal Göyçə gölünün sahilləri boyu geniş bir ərazini əhatə edir. Bu ərazi Rusiyaya müharibə ilə birləşdirilənə qədər İrəvan xanlığının, sonralar isə İrəvan quberniyasının tərkibində olub.

Sovet hakimiyyəti illərində Ermənistan SSR rayonlaşdırılarkən Göyçə mahalı süni surətdə beş inzibati rayon arasında bölünüb və Çəmbərək rayonu, Basarkeçər rayonu, Aşağı Qaranlıq rayonu, Kəvər

rayonu və Yelenovka rayonları yaradılmışdır.

Geniş otlaqlara malik olan Göyçə mahalında yaşayan əhali daha çox əkinçilik, maldarlıq, arıçılıq, bağçılıq, xalçaçılıq və balıqçılıqla məşğul olmuşdur. Göyçə Azərbaycan aşıq sənətinin beşiklərindən biri hesab edilir. Bölgə Azərbaycan ədəbiyyat və mədəniyyət tarixinə Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Şair Məmmədhusəyn, Aşıq Əsəd, Aşıq Qurban kimi məşhur ustad saz və söz sənətkarlarını bəxş etmişdir.

Göyçə mahalı

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqda Göyçə mahalı tarixi Azərbaycan torpağı kimi onun tərkibində olub.

1918-1920-ci illərdə Azərbayc Demokratik Respublikasının ərazisi 114 min kv. km. olmuşdur. 1920-ci ildən ADR-i işğal edən yeni rus bolşevik imperiyası Azərbaycanın ərazisi olan Zəngəzur mahalı, Göyçə mahalı, Şərur mahalı, Dərələyəz mahalı, Dilican ərazisini qanunsuz şəkildə Ermənistanına vermişdir.

Zəngibasar mahalı — Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistan respublikası) ərazisində, İrəvan quberniyasına daxil olan ən böyük mahallardan biri.

İlk dəfə 1937-ci il, dekabrın 31-də, ikinci dəfə isə 1969-cu il yanvarın 14-də yaradılıb. Rayon mərkəzi Uluxanlı rayonudur. Rayon mərkəzindən İrəvan şəhərinə olan məsafə 20 km-dir.

1937-ci ilə qədər rayonun kəndləri əsasən Üçkilsə rayonu və Qəmərli rayonu arasında bölünmüşdür. 1937-ci il dekabrın 31-də Qəmərli rayonundan 18, Üçkilsə rayonundan isə 14 kənd ayrılaraq ümumi sahəsi 170 kv km olan Zəngibasar rayonu yaradılmışdır.

Qədim Uluxanlı kəndi də adı dəyişdirilərək Zəngibasar rayonu

adı ilə mərkəz elan edilmişdi.

Zəngəzur mahalı

Qırxbulaq nahiyəsi — XVIII əsr-XIX əsrlər. İnzibati ərazi. Adı Qırxbulaq çayının adındandır. 1728-ci ildə Osmanlı dövründə inzibati-ərazi vahidi. İrəvan əyalətinin nahiyəsi İndiki Ermənistanda mövcud olan azərbaycan-lıların yaşadığı mahal. Osmanlı dönəmində Qırxbulaq nahiyəsi davamı olan Qırxbulaq mahalı İrəvan xanlığının tərkibinə daxil olmuşdur. Sonra mahal ərazisinsə Ellər rayonu təşkil olmuşdur.

Qırxbulaq mahalı

İrəvan - Qərbi Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi olmuşdur. Müasir İrəvan şəhərində ermənilərə məxsus yaşı 200 ildən artıq əvvələ aid heç bir tarixi-memarlıq abidəsi mövcud deyildir. Çünki İrəvan şəhərində ermənilər XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın İrəvan xanlığını işğalını başa çatdırdıqdan sonra tədricən kənardan köçüb gətirilərək məskunlaşdırılmışdılar. Qədimdən yalnız Azərbaycan türklərinin məskun olduqları bu şəhərin adı orta əsr yazılı mənbələrində Rəvan və İrəvan kimi qeyd edilmişdir. Şəhər tarixin bütün dövrlərində Azərbaycan dövlətçiliyinin tərkibində olmuşdur. İrəvan şəhərindən deportasiya olunmuş azərbaycanlılar ölkəmizin müxtəlif bölgələrində məskunlaşmışdır.

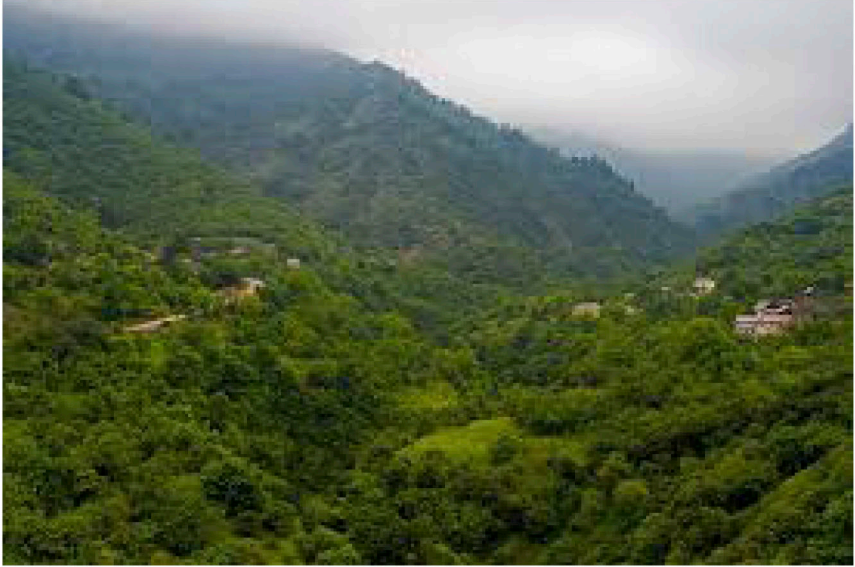
İrəvan şəhəri

Kərbi mahalı — XIV əsr-XIX əsrlərdə inzibati nahiyə. İrəvan xanlığına tabe olmuş mahal olmuşdur.

Sərdarabad mahalı — XVIII ortalarında yaradılan İrəvan xanlığının 15 mahalından biri olmuşdur. Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistanda) yerləşirdi. Ərazi 8,51 km² idi.

Dilican rayonu — Ermənistan SSR-də, 1930–1951-ci illərdə mövcud olmuş inzibati ərazi vahidi. İnzibati mərkəzi Dilican qəsəbəsi idi. Ərazisi 1109 km² olmuşdur.

Dağ Borçalı — qədim Borçalı mahalının yüksək dağlıq zonasını əhatə edirdi. Borçalı mahalının əsasən Ermənistan SSR-in tərkibində qalan hissəsini ehtiva edir. 1918-ci ilin dekabrında baş vermiş erməni-gürcü müharibəsindən sonra Borçalı mahalı 2 yerə parçalanmış, Dağ Borçalı Ermənistan SSR-ə verilmiş Aran Borçalı isə Gürcüstanda qalmışdır.

Dağ Borçalı mahalı

Şörəyel mahalı – Ərazisi 3730 km² olmuşdur. Şörəyel mahalının adını Ermənilər tərəfindən bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir. Şörəyel mahalı ərazisində keçən əsrin 90-cı illərinə qədər Agin (Molla Göyçə), Düzkənd və Ərtik rayonları yaradılmışdır.

Əhalisi bütünlüklə Azərbaycan türklərindən ibarət olan mahalın yeryurd adları dəyişdirilən, dəfələrlə deportasiyaya məruz qalan sakinləri isə 1988-ci ildə doğma yurdlarından didərgin salındılar: XX əsrin əvvəllərində və sonlarında gəlmə ermənilər, daşnaklar soydaşlarımıza qarşı tükürpədicə cinayətlər törətdilər və onların deportasiyasını gerçəkləşdirdilər.

Şörəyel mahalı

Qərbi Azərbaycan tarixi torpağımızdır

Qərbi Azərbaycan ərazisi bütöv Azərbaycanın qədim, təbiətinə görə ən zəngin bölgələrindən biridir. Keçmişdə Azərbaycanın şimalı ilə cənubunu, bütün Qafqazla Yaxın Şərqi birləşdirən mühüm karvan yollarının üstündə yerləşən, hazırda isə şimaldan Gürcüstan, şərqdən və cənub-şərqdən Azərbaycan Respublikası, qərbdən Türkiyə, cənubdan İranla həmsərhəd olmaqla 29,8 min km² sahəni əhatə edən bu diyar indi Ermənistan Respublikası kimi tanınsa da, onun ərazisi qədim Türk-Oğuz yurdu, tarixi Azərbaycan torpağıdır.

Dünya tarixində ən qədim insan məskənlərinin biri olan Azərbaycanın tarixin keşməkeşli dövrlərində ərazilərinin bir qismi qonşu dövlətlər tərəfindən işğal edilmiş, qonşu ölkələrin tərkibində qalmışdır. Azərbaycan torpaqları tarixi Azərbaycanın hər zaman tərkib hissəsi olmuş, minilliklər boyu ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır. E.Ə. IV-əsrə qədər qədim Albaniya dövlətinin mövcud olduğu dövrlərdən XX-əsrə qədər dövrünədək dövlətçilimizin tərkibində özüməxsus yeri və əhəmiyyəti olmuşdur. Bu torpaqların hər qarışında zəngin tarixi irsimizi əks etdirən maddi-mədəniyyət abidələri, şəhər yerləri, yaşayış məskənləri qalmaqdadır.

Bu gün Ermənistanın yerləşdiyi ərazi 180 il bundan əvvəl

Azərbaycan torpağı idi. Ermənilər isə Cənubi Qafqaza kənardan gəlmə, daha doğrusu, gətirilmə etnosdur. Bu etnosun yaşadığı "Ermənistan Respublikası" adlanan ərazi isə əzəli Azərbaycan torpağıdır. Azərbaycan xalqı yaşadığıca, bu həqiqət də yaşayacaqdır. Müxtəlif dövrlərdə istər ölkəmizdə, istərsə də xarici dövlətlərdə nəşr olunan xəritələrdə bu ərazilərin Azərbaycanın tərkibində olması tarixi faktdır.

İrəvan müəllimlər seminariyasının binası

Qərbi Azərbaycan ərazisi tarix boyu bütöv Azərbaycanın qədim, təbiətinə görə ən zəngin və məhsuldar bölgələrindən biridir. Keçmişdə Azərbaycanın şimalı ilə cənubunu, bütün Qafqazla Yaxın Şərqi birləşdirən mühüm karvan yollarının üstündə yerləşən, hazırda isə şimaldan Gürcüstan, şərqdən və cənub-şərqdən Azərbaycan Respublikası, qərbdən Türkiyə, cənubdan İrəvanla həmsərhəd olmaqla 29,8 min km² sahəni əhatə edən bu diyar indi ermənilərin əlində olsa da, onun ərazisi qədim Türk-Oğuz yurdu, tarixi Azərbaycan torpağıdır. Bu faktı həmin ərazidəki yaşamış azərbaycanlı soydaşlarımız, sayısız-hesabsız yeraltı və yerüstü maddi mədəniyyət nümunələri – qədim yaşayış məskənləri, kurqanlar, qala, saray və istehkam qalıqları, karvansaralar, körpülər, at-qoç heykəlləri, məscid, pır və ocaqlar da təsdiq edir. Zaman-zaman xalqımızın yaratdığı tarixi və müxtəlif

səpgili dastanlarda bu ərazinin hər bir bölgəsi hər birimizə aydındır.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya Cənubi Qafqaza daxil olaraq onu işğal etməsi zamanı Rusiya imperiyasının işğalçılıq siyasətinin tərkib hissəsi olan erməni amilindən istifadə planı daha aktiv və praktik mərhələyə daxil olur.

Təsadüfi deyildir ki, Türkmənçay müqaviləsinin şərtlərinə görə İran dövlətinin ödədiyi təzminatın böyük hissəsi ermənilərin bu regiona köçürülməsi və məskunlaşdırılmasına sərf edildi. Ermənilər ən yaxşı və münbit torpaqlarda məskunlaşdırılır, vergilərdən azad edilir, imperiya idarə sistemində geniş təmsil olunurdular.

Ermənilərə edilən bu güzəştlər son zamanlara qədər davam etmişdir. Rusiya imperiyası, Sovetlər İttifaqı dövründə də bu siyasəti davam etdirirək daha da gücləndirilmişdir. Cənubi Qafqaza yəni Qərbi Azərbaycana gəlmə sakinlər olan ermənilər tərəfindən öz havadarlarına arxalanmaqla 2 əsr ərzində yerli etnik azərbaycanlılara qarşı olmanın müsibətlər yaşatmışdılar.

Qərbi Azərbaycan Rusiya imperiyası tərkibində

1747–1827-ci illərdə Azərbaycanın mərkəzi İrəvan şəhəri olan İrəvan xanlığı mövcud olmuşdur. İrəvan xanlığının yaranması ilə Qərbi Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsi Azərbaycanın xanlıqlar dövrünün müstəqil dövlətlərindən birinə çevrilmişdir.

Rusiya imperiyasının XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda hakimiyyət uğrunda mübarizəsində İrəvan xanlığının və Qərbi Azərbaycan ərazisinə daxil olan digər ərazilərin işğalı əsas yerlərdən birini tuturdu. 1804–1813-cü illər müharibəsi zamanı bu planı həyata keçirmək mümkün olmadı. 13 illik fasilədən sonra yenidən müharibə başlandı. 1826-1828-ci illər müharibəsindən sonra Qərbi Azərbaycan torpaqları bütünlüklə Rusiya imperiyası tərəfindən işğal edildi.

İrəvanın işğalı və ilk erməniləşdirmə tədbirləri

1826–1828-ci illərdə Rusiya ilə İran arasında yeni müharibə olmuşdur. Onun mərkəzi məsələsi Rusiya imperiyası ilə İrəvan xanlığı arasındakı müharibə idi. Belə ki, məhz İrəvan xanlığının süqutundan sonra, Rusiya qoşunları Araxı keçərək Cənubi Azərbaycan ərazisinə daxil olmuşdur. 1827-ci il 1 oktyabrda Rusiya–İran müharibəsinin (1826–1828-ci illər) gedişində İrəvan şəhərinin Rusiya imperiyası

tərəfindən tutulmuşdur. O dövrdə İrəvan xanlığı bütün Qərbi Azərbaycan torpaqlarını əhatə etmişdir. İrəvan şəhəri XIX əsrin əvvəllərində Qərbi Azərbaycan üçün önəmli siyasi, inzibati və mədəni mərkəz rolunu oynamışdır. Bunları əsas götürən Rusiya İmperiyası xanlığın işğalının tamamilə başa çatdırılmış və ləğv edilmişdir. Xanlığın inzibati ərazisində İrəvan əyaləti yaradıldı.

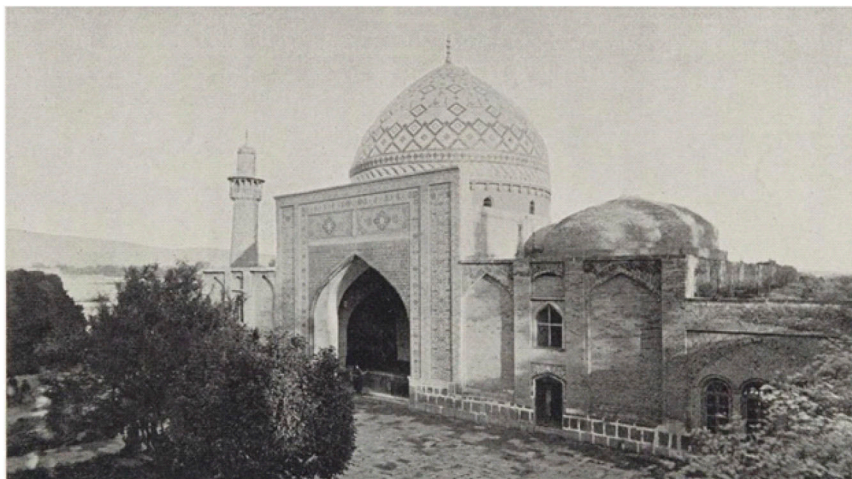
Ağrıdağ vadisi

1827-ci ilin oktyabrdan–1917-ci ilin oktyabrınadək olan müddətdə Qərbi Azərbaycan Rusiya imperiyası tərkibində olmuşdur. Əvvəlki dövrlərdə Rusiya imperiyasına ilhaq edilən digər Azərbaycan torpaqları kimi onun tarixi qərb ərazisi də xristian dövlətin hakimiyyəti altına düşdü. Rusiya imperiyasının burada xristianlaşdırma və erməniləşdirmə siyasəti simmetrik olaraq azərbaycanlıların hüquqlarının pozulması idi.

1828-ci il 10 fevralda Rusiya–İran Türkmənçay müqaviləsi imzalanır. Bununla da Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının Rusiya imperiyasına ilhaq edilməsinin prosesi rəsmiləşdirilir. Türkmənçay müqaviləsi ilə Rusiya və İran arasında Azərbaycan torpaqlarının

bölüşdürülməsi başa çatdırıldı. Rusiya imperiyasının hakimiyyətinə keçən ərazilərdə müstəmləkə sistemi bərqərar edildi. Onun əsas göstəricilərindən biri etnik-milli ərazilərin süni şəkildə yaradılmış inzibati vahidlər arasında bölüşdürülməsi idi. Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda apardığı inzibati-ərazi bölgüsü müəyyən dərəcədə sabitləşdikdə burada 5 quberniya – Tiflis, İrəvan, Bakı, Kutais və Gəncə mövcud idi. Azərbaycan torpaqları 4 quberniya (Kutaisi istisna olmaqla) arasında bölüşdürülmüşdü.

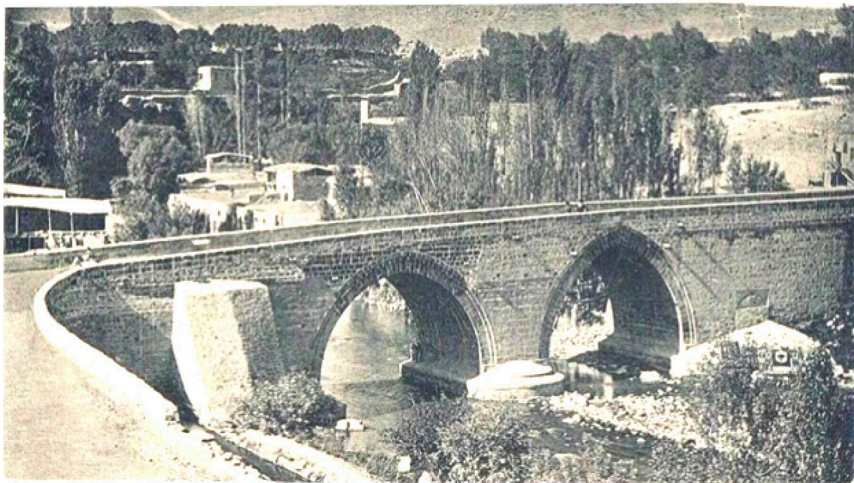
Qərbi Azərbaycan ərazisində müstəmləkə rejimi müəyyən xüsusiyyətləri ilə fərqlənmiş, daha ağır formada təzahür etmişdir. Erməni tarixşünaslığı isə tarixi Azərbaycanın qərb torpaqlarına dair “Şərqi Ermənistan”, Şərqi Anadolu torpaqlarına dair isə “Qərbi Ermənistan” və ya “Türkiyə Ermənistanı” kimi qeyri-elmi konsepsiyalar yaratmağa cəhd edir, “Şərqi Ermənistan”ın Rusiya imperiyası tərkibində tərəqqisini əsaslandırmağa çalışır.

İrəvan şəhəri “Göy məscid”

1828-ci il Türkmənçay, sonra isə 1829-cu il Ədirnə müqavilələrinə görə ermənilərin kütləvi şəkildə Şimali Azərbaycana, o cümlədən keçmiş İrəvan xanlığı ərazisinə köçürülməsi prosesi geniş vüsət alır. Polkovnik L.Lazarevin Paskeviçə 14 iyun 1828-ci il tarixli raportuna əsasən, İrandan

köçürülən 7 min 458 erməni ailəsinin 3 min 900-ü İrəvan əyalətində yerləşdirilmişdir. Rəsmi statistik məlumatlara görə, 1829–1831-ci illərdə köçürülən erməni ailələrin sayı 6946 nəfər idi. Onlardan 366 ailə 1715 nəfər olmaqla İrəvan şəhərində, müvafiq olaraq 4193 İrəvanın 10 mahalında yerləşdirilmişdi. İrəvan şəhəri və mahallar üzrə bu rəqəmlər 4559 ailə təşkil edirdi. Əslində, bu rəqəmlər daha yüksək idi. Ədirnə müqaviləsi üzrə Osmanlı imperiyasından köçürülən erməni ailələrinin sayı isə 14 min və ya 100 min nəfərdən çox idi. İrandan köçürülənlər ilə birlikdə ümumi say 145 minə çatırdı. Rus batalist rəssam Moşkov bu hadisəni “40 min erməninin polkovnik Lazarevin şəxsi sərəncamı ilə rus hüdudlarına köçürülməsi” adlı rəsm əsərində təsvir etmişdir.

Qırmızı körpü (XVII əsr)

Erməniləri qərbi azərbaycan torpaqlarının yerli sakinlərinə çevirmək siyasəti

1828-ci il 21 martda I Nikolayın fərmanı ilə Azərbaycanın İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının əsasında “Erməni vilayəti”nin yaradıldı. Rusiya işğalının ilk dövründə tutulan Azərbaycan xanlıqlarına münasibətdə müəyyən siyasi xətt formalaşmışdı. Müqavimət göstərən xanlıqlar ləğv edilib, əyalətə çevrilirdi.

Müqavilə ilə tutulan xanlıqlarda müvəqqəti olaraq xanlıq sistemi saxlanırdı. İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarına münasibətdə isə daha kəskin bir anti-Azərbaycan addımı atılır. Tarixi Azərbaycan torpaqlarında heç bir əsas olmadan “Erməni vilayəti” təşkil edilir. Məsələ bununla da bitmir. Azərbaycanın işğal edilmiş digər ərazilərindən fərqli olaraq bu vilayət imperatorun tituluna daxil edilir.

Dərələyaz mahalında Cul körpüsü XVII əsr

**Qərbi Azərbaycan torpaqlarında ermənilərin kütləvi
şəkildə köçürülərək məskunlaşdırılması**

Bəlli olduğu kimi, XIX əsrin 30-cu illərindən etibarən kütləvi şəkildə köçürülərək tarixi Azərbaycan torpaqlarında, o cümlədən, İrəvanda və ətraf bölgələrdə məskunlaşdırılan ermənilər tədricən bu ərazidə möhkəmlənmiş, özlərinin terror-siyasi təşkilatlarını qurmuş, müxtəlif vasitələrlə azərbaycanlı – müsəlman-türk əhalisinin fiziki məhvinə çalışmışlar. Bütün mənbələr və statistik sənədlər aydın şəkildə təsdiq edir ki, XIX əsrə qədər ermənilər heç vaxt Qafqazda, o cümlədən, Qarabağ bölgəsində kütləvi icma kimi yaşamamış, heç bir sahədə say üstünlüyünə malik olmamışlar.

Nəhayət, tarixən azərbaycanlıların yaşadıkları ərazilər hesabına ermənilər özlərinə Cənubi Qafqazda dövlət qurmağa nail olmuşdular. Bundan sonrakı dövrdə isə azərbaycanlı əhalinin fiziki məhvi ilə yanaşı, deportasiyası həyata keçirilmiş, ən nəhayət, XX əsrin 90-cı illərində indi Ermənistan adlandırılan Qərbi Azərbaycan torpaqlarında əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan sonuncu kənd və şəhərlər də boşaldılmışdır. Ermənilərin bu ərazidə olması bütövlükdə Cənubi Qafqaz və region üçün təhlükə mənbəyinə çevrilmişdir. Ermənistan paralel olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazilərini qəsb etmiş, uzun illər işğal prosesini davam etdirməklə həm də Qərbi Azərbaycandan deportasiya olunan azərbaycanlılar məsələsini diqqətdən yayındırmağa çalışmışdır. İrəvanın, Zəngəzurun, Dərələyəzin, Göyçənin və digər ərazilərin tarixinin öyrənilməsi, bu tarixin unudulmaması, gələcək nəsillərə çatdırılması başlıca hədəflərindən biri olmuşdur.

Təəssüf ki, bu ərazilərdən, diyarlardan müsəlmanlar çıxarılablar, indi bu ərazilərdə bir nəfər də olsun müsəlman yoxdur. Bu da Ermənistan millətçiliyi, erməni ekstremizmi, erməni şovinizmi siyasətinin nəticəsidir.

Ermənilərin Qərbi Azərbaycan torpaqlarına köçürülərək məskunlaşdırılması XIX-əsdə həyata keçirilməyə başlanmışdır. Rusiya ilə İran arasında Cənubi Qafqazda torpaqlara yiyələnmək uğunda aparılan müharibələrdə Azərbaycan çox böyük əziyyət çəkmişdir. Bu dövrdə Azərbaycan əralərində xanlıqlar siyasi hakimiyyətdə idi.

1918-ci il mayın 29-da 9 min km²-lik Azərbaycan torpağında yaradılmış Ermənistan dövləti sonrakı dövrlərdə aşağıdakı Azərbaycan torpaqlarını işğal etdi: 1920- ci ilin dekabrından başlayaraq 10 il ərzində Moskvanın birbaşa köməyi ilə Zəngəzur qəzasından 4414,5 km², Qazax qəzasından 5832,82 km² Naxçıvan MSSR-dən 657 km², Cəbrayıl qəzasından Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndlərini əhatə edən Azərbaycan torpaqları Ermənistan ərazisinə qatıldı. Sovet rejiminin sonrakı illərində də Ermənistan ərazisi Azərbaycan torpaqları hesabına daha da genişləndirildi və 29,743 km²-ə çatdırıldı. Yuxarıda göstərilən işğallar nəticəsində Azərbaycan özünün ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvandan ayrı salındı və Türkiyə ilə birbaşa əlaqə

saxlamaq imkanından məhrum edildi. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, müasir Ermənistan dövləti Azərbaycan ərazisində öz havadarlarının əli ilə süni formada yaradılmışdır. Ermənilərin həyata keçirdiyi yuxarıda qeyd olunan işğallar nəticəsində, ümumiyyətlə, türk dünyası ölkələrinin bir-biri ilə birbaşa əlaqə saxlamaq imkanları aradan qaldırıldı.

Azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan deportasiyası

Ermənistanla Azərbaycan arasında ərazi münaqişəsinin ən dəhşətli nəticələrindən biri də azərbaycanlı əhalinin Ermənistandan deportasiyası olmuşdur. Ermənilərin tarixən azərbaycanlılara qarşı 3 böyük iddiası olmuşdur.

1. Qərbi Azərbaycan torpaqlarından azərbaycanlıların deportasiya olunaraq çıxardılması;
2. Qarabağ ərazisinin işğal edilməsi;
3. Bütün Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi.

Qərbi Azərbaycan ərazisindən azərbaycanlıların deportasiya məqsədilə bədnam ermənilər tərəfindən XX əsrdə Ermənistandan kütləvi deportasiyanın 3 əsas mərhələsini fərqləndirmək olar:

1. 1918–1920
2. 1948–1953
3. 1987–1991

1918–1920-ci illər deportasiyası

1918–1920-ci illərdə azərbaycanlı əhalinin soyqırımının və azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyasının əsas səbəbi ermənilərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyası idi.

Ərazi əldə etməyə və etnik ərazini süni şəkildə genişləndirilməyə güclü meyil, mədəni üstünlüyə və yaşayış yeri ilə bağlı xüsusi hüquqlara malik olmaq ideyası ermənilər arasında total xarakter almışdı. Erməni şovinistləri hesab edirdilər ki, “Böyük Ermənistan” əhalinin əksəriyyətinin iradəsinə arxalanmaqla yox, silah gücü ilə, zorla qəbul etdirilə bilər. Xülyası qurulan gələcək dövlət müsəlmanlardan (azərbaycanlılardan) təmizlənmək yolu ilə

xarabalıqlar və günahsız “yadellilər”in meyitləri üzərində qan və dəmirlə qurulmalıdır.

Əvvəlcə Osmanlı Türkiyəsinin ərazisində, 1918–1920-ci illərdə isə Cənubi Qafqazda “Böyük Ermənistan” üçün ərazinin formalaşdırılması ilə bağlı bu məkrli planın gerçəkləşdirilməsi lap əvvəldən kəskin qarşıdurmanın və müsəlman (azərbaycanlı) əhalinin soyqırımının qaçılmazlığı ilə bağlı idi.

1918–1920-ci illər deportasiyası

1918-ci ilin mayında Cənubi Qafqazda ilk dəfə yaradılmış erməni dövlətinin tərkibinə daxil olan İrəvan quberniyasının qəzalarında baş verən dəhşətli hadisələr Şimali Azərbaycanın şərqində, Bakı quberniyasında 1918-ci ilin yazında Bakı Sovetinin bolşevik-daşnak birləşmələrinin azərbaycanlı əhaliyə qarşı soyqırımı törətdiyi hadisələrlə, demək olar ki, eyni vaxtda başlamışdı.

Birinci Dünya müharibəsi dövründə Şərqi Anadoluda türk-müsəlman əhalini qətlə yetirməkdə zəngin təcrübəsi olan, təcrid dırnağacan silahlanmış erməni dəstələri Qafqaz cəbhəsini tərk edən rus ordusu ilə birləşərək 1918-ci ilin əvvəllərində İrəvan quberniyası ərazilərinin azərbaycanlı əhalidən təmizlənməsi istiqamətində bir sıra

silahlı aksiyalar həyata keçirmişdilər. Azərbaycanlı əhaliyə qarşı zorakılığın miqyasına dair tam təsəvvürə malik olmaq üçün “1918-ci ilin mart ayına qədər İrəvan quberniyasının qarət olunmuş və tərk edilmiş müsəlman (Azərbaycan) kəndlərinin siyahısı” ilə tanış olmaq kifayətdir.

1918-ci il may ayının sonlarında İrəvan quberniyası ərazisində Cənubi Qafqazda əvvəllər sahəsi 10 min kv. km-dən çox olmayan Ararat Respublikası yaradıldıqdan sonra isə soyqırım siyasəti artıq dövlət səviyyəsində həyata keçirilməyə başladı.

Bütün bunlar 4 iyun 1918-ci il tarixli Batum müqaviləsinin 6-cı bəndinə əsasən Ermənistan hökumətinin ölkə ərazisində yaşayan müsəlmanların (azərbaycanlıların) təhlükəsizliyini və azad inkişafını təmin edəcəyinə, onların ana dilində təhsil almalarına və dini ayinlərini həyata keçirmələrinə şərait yaradacağına dair öhdəlik götürməsinə məhəl qoyulmayaraq həyata keçirilirdi.

1918–1920-ci illər deportasiyası

Azərbaycan Milli Şurasının İrəvan şəhərinin paytaxt kimi Ermənistana güzəşt edilməsi barədə 29 may 1918-ci il tarixli Qərarı (“Qafqaz təqvimi”nin 1 yanvar 1916-cı il tarixinə olan məlumatına əsasən, bu şəhərdə 12605 nəfər azərbaycanlı yaşayırdı) şəhərin azərbaycanlı əhalisinin taleyinə faciəvi təsir göstərdi. “Azərbaycan”

qəzetinin 29 iyun 1919-cu il tarixli buraxılışında İrəvanda azərbaycanlı əhaliyə zülm edilməsinin şahidlərindən birinin xatirələri dərc olunmuşdu: “İrəvandakı azərbaycanlılar o qədər müdafiəsiz və köməksiz idilər ki, nəinki gecə, hətta günorta vaxtı, hətta müsəlman (azərbaycan) məhəlləsində belə onların salamat paltarlarını əyinlərindən çıxarırdılar.

17-31 avqust 1919-cu il tarixlərində Ermənistan Respublikasının ərazisində Eçmiədzin, Sürməli, İrəvan və Novo-Bəyazid qəzalarında 50-yə qədər müsəlman (Azərbaycan) kəndi dağıdılmışdı.

1919-cu ilin son iki ayında Eçmiədzin qəzasının 62 kəndi, Sürməli qəzasının 34 kəndi və İrəvan qəzasının Azərbaycan kəndlərinin hamısı (Zəngibasardan başqa) erməni silahlı dəstələri tərəfindən yenidən dağıdılmışdı.

Onların əsas hissəsi Naxçıvan, Şərur, Qazax, Gəncə və Şamaxıda məskunlaşmışdı.

İrəvan quberniyasının azərbaycanlı əhalisinə qarşı kütləvi zorakılıq faktları erməni tarixçilərinin əsərlərində də öz əksini tapmışdır.

Ümumilikdə, Ararat Respublikasının mövcud olduğu dövr (1918–1920-ci illər) əyani şəkildə göstərdi ki, erməni siyasi xadimləri ölkəni idarə etmək üçün deyil, azərbaycanlı əhalini məhv etmək və onların əmlakını ələ keçirmək üçün dövlət hakimiyyəti qurublar. Bu hadisələr əyani şəkildə sübut etdi ki, öz “mədəniyyəti” və “qədim tarixi” ilə öyünən ermənilər, əslində, sadəcə öz dövlətinə malik olmaq, xüsusilə də digər xalqları idarə etmək üçün kifayət qədər inkişaf etməyiblər.

1948–1953-cü illər deportasiyası

Sovet hakimiyyəti dövründə azərbaycanlıların Ermənistandan köçü davam etmişdir. Bu proses xüsusilə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra güclənmiş və SSRİ-nin süqutuna qədər daimi tendensiya şəklini almışdı.

Azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi barədə SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il tarixli Qərarı İ.Stalinin imzası ilə qəbul edilmişdi. Fərmana əsasən, Ermənistandan 100 min nəfərlik azərbaycanlı əhalinin 1948–1950-ci illər ərzində köçürülməsi nəzərdə tutulurdu.

Xalq Təsərrüfatı üzrə uçot məlumatlarına və Ermənistan SSR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, köçürülmə başlanmamışdan əvvəl 1948-ci ildə Ermənistanda 25 min azərbaycanlı ailəsi, yaxud 110 minə yaxın azərbaycanlı yaşayırdı. Onlardan yalnız 9 min ailə və ya 35 min nəfər Aran rayonlarında, qalan 75 min nəfər isə Ermənistan SSR-in yüksək dağlıq rayonlarında yaşayırdı.

1948–1953-cü illər deportasiyası

Azərbaycanlıların köçürülməsinə səbəb ABŞ, Avropa, Yaxın Şərqi ölkələrində yaşayan ermənilərin guya Vətənə köçmək istəyi idi. Azərbaycanlı əhəlinin Ermənistanından köçürülməsi xarici ölkələrdən köçürülən ermənilərin qəbul edilməsi və yerləşdirilməsi şərtlərini xeyli yüngülləşdirirdi. Buna görə də, qərara əsasən, azərbaycanlı əhəlinin köçürülməsi nəticəsində azad edilən tikililər və yaşayış evləri gələn erməni əhəlinin məskunlaşması üçün istifadə olunurdu.

Ermənistandan köçürülən azərbaycanlılara güzəştlər və kreditlər verilsə də, onlar faktiki olaraq, ilk növbədə, öz torpaqlarından, tarixlərindən, mədəni irslərindən, ata və babalarından miras qalmış şəxsi evlərindən, bütün daşınmaz əmlakından qarşılıqsız olaraq məhrum olurdular.

İstənilən halda, faktlar onu göstərir ki, planlaşdırılan sayda azərbaycanlı ailənin Ermənistandan köçürülməsini müəyyən edilmiş

müddətdə həyata keçirmək mümkün olmayıb. Ona görə də 1950-ci il sentyabrın 6-da SSRİ Nazirlər Soveti “1951–1955-ci illərdə Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığının kolxozlarına köçürülmə haqqında” yeni qərar qəbul edir. Həmin qərara əsasən, müəyyən edilmiş müddət ərzində Ermənistan SSR-dən 15 min kolxozçu və digər azərbaycanlı əhalinin köçürülməsi nəzərdə tutulurdu.

1948-1953-cü illər deportasiyası

Beləliklə, Moskva köçürmə kampaniyasının müddətini uzadaraq azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsinə, 23 dekabr 1947-ci il və 10 mart 1948-ci il tarixli əvvəlki qərarlara əsasən müəyyən edilmiş 100 min kimi arzuolunan rəqəmə nail olmağa çalışırdı.

1997-ci il dekabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin imzaladığı Fərmanla 1948–1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyasına ilk dəfə hüquqi-siyasi qiymət verildi. Fərmanda xüsusilə qeyd olunurdu ki, bu işdə erməni şovinist dairələrinin və SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasəti ilə yanaşı, Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə, onun vətəndaşlarımıza qarşı törədilən cinayətlərin təşkilində və həyata keçirilməsində iştirakına zidd olan mövqeyi də az rol oynamamışdır.

1987–1991-ci illər deportasiyası

Azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyasının sonuncu və öz miqyasına və icra üsullarına görə ən dəhşətli mərhələsi 1987–1991-ci illərə təsadüf etmişdir. 1948–1953-cü illərdəki deportasiyadan fərqli olaraq, o, Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürməsi ilə eyni vaxta təsadüf etmişdi və buna görə də ağırlığı ilə fərqlənirdi. Vəziyyətin azərbaycanlılar üçün ağırlığı bununla bağlı idi ki, deportasiya azərbaycanlıların yaşadığı torpaqların tarixən ermənilərə məxsus olması iddiasına hüquqazidd əməllərlə haqq qazandırmaq istəyən Ermənistan inzibati və hüquq-mühafizə orqanlarının bilavasitə iştirakı ilə həyata keçirilirdi.

Deportasiya olunan Azərbaycanlılar

Sosial tərkibinə görə, Ermənistandan olan azərbaycanlı qaçqınların əsas hissəsini tarixi yurdlarını, ata-babalarına məxsus otlaqları, əkinə yararlı torpaqları, çəmənlikləri və s. tərk edən kəndlilər təşkil edirdi. Onların yalnız kiçik bir hissəsi kiçik sənaye şəhərlərinin və İrəvanın sakinləri idi.

Azərbaycanlılar erməni dilini bilir və ana dili olan Azərbaycan dilində olduğu kimi, bu dildə də səlis danışdırlar, lakin daimi ayrı-seçkiliyə məruz qalırdılar və hüquqları tapdalanırdı. Ermənistanda azərbaycanlılara “türk” olduqları daim hiss etdirilib.

Deportasiya başlandıqdan sonra Ermənistanın müxtəlif rayonlarından olan azərbaycanlıların onlarla nümayəndə heyəti, minlərlə ayrı-ayrı vətəndaş ali hakimiyyət orqanlarına, partiya və hökumət rəhbərlərinə müraciət etmiş, onlara qarşı həyata keçirilən zorakılıq aktları barədə təşviş içində məlumat vermiş, onların qarşısının alınmasını xahiş etmişdilər.

Bu alçaldılmış və təhqir olunmuş, yaxınlarını və ata yurdlarını itirmiş insanlar intiqam yox, ədalət istəyirdilər. Ancaq bütün bu siqnallar cavabsız qalır və onlara heç bir reaksiya verilmirdi. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 2 dekabr 1988-ci il tarixinə olan məlumatına əsasən, Ermənistandan olan qaçqınların sayı artıq 78 min nəfərdən çox idi. 1989-cu ildə SSRİ əhalisinin ümumittifaq siyahıya alınması üzrə məlumatlara əsasən, Ermənistan SSR-də hələ də 84 860 nəfər azərbaycanlı yaşayırdı – onlar Ermənistan SSR-i 1990-cı ildə tərk etmişdilər.

Sovet Konstitusiyasının kütləvi şəkildə kobudcasına pozulduğu bir şəraitdə, Sovet rəhbərliyi qəbul etdiyi qərarlarda sadəcə bunu əsas götürürdü ki, ayrı-ayrı istehsal sahələrinin, nazirliklərin, hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərlərinin cəzalandırılması yolu ilə gücünə və formasına görə vulkan püskürməsinə bənzəyən bu siyasi prosesi dayandırmaq olar.

1987-1988-ci illər deportasiyası

Dövlətimiz tərəfindən deportasiya siyasətindən əziyyət çəkən şəxslər barədə fərmanlar

İndiki Ermənistan ərazisində son iki əsrdə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı və deportasiyalara Ulu Öndər Heydər Əliyevin verdiyi siyasi qiymət 18 dekabr 1997-ci ildə imzaladığı «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında» Fərmanda aydın şəkildə əksini tapmışdır.

Fərmanda oxuyuruq: «Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən- min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza.məxsus minlərlə tarixi- mədəni abidə və yaşayış məskənləri dağıdılıb viran edilmişdir».

Xalqımıza qarşı aparılan soyqırımı siyasətinə uzun müddət siyasi-hüquqi qiymət verilmədiyi üçün tarixi faktlar həmişə ermənilər tərəfindən təhrif olunub. 1998-ci il martın 26-da ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Fərmanda həmin dəhşətli hadisələrə ilk dəfə siyasi qiymət verilib və 31 mart “Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü” elan edilib.

Prezident Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” fərmanının imzalanmasından sonra 31 mart 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi xüsusi sessiya keçirmiş, azərbaycanlılara qarşı soyqırım cinayətlərinin cəzasız qalmasını və bu barədə beynəlxalq ictimaiyyətdə məlumatın olmamasını nəzərə alaraq beynəlxalq təşkilatlara müraciət etmişdir ki, XIX-XX əsrlərdə erməni millətçilərinin və onların havadarlarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım cinayətini tanısin. Anoloji addım “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” fərmanla bağlı da mühüm addımlar atılmalıdır. Azərbaycan tarixinin qara hərflərlə yazılan bu səhifəsi deportasiya qurbanlarının tarixi hüquqlarının ədalətli şəkildə bərpa edilməsinə xidmət göstərir.

Dövlətimiz tərəfindən deportasiya siyasətindən əziyyət çəkən şəxslər barədə görülmüş tədbirlər

Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən qeyri-insana siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indiki Ermənistan adlandırılan ərazidə qətl və qırğınlara məruz qalmışdılar.

Bu gün biz qürur hissi ilə deyə bilərik ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur problemini həl etmişik və qarşıda bizləri Qərbi Azərbaycan torpaqlarımıza ləyaqətli qayıdış prosesi gözləyir.

1987–1991-ci illər deportasiyası

1988-1991-ci illərdə bilavasitə Rusiyanın himayəsi altında Ermənistan dövləti Qərbi Azərbaycandan - indiki Ermənistan ərazisindən 250 min azərbaycanlını ata-baba torpaqlarından deportasiya etmişlər.

Ümumiyyətlə, XX əsrdə 3 milyondan çox azərbaycanlı indiki Ermənistanda soyqırma məruz qalmış, tarixi- etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşlar. İndi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycandan deportasiya olunmuş 250000 azərbaycanlı Azərbaycan Respublikasında məskunlaşmışdır. Azərbaycanda məskunlaşmış qaçqınlara dövlət birbaşa qayğı göstərmişdir.

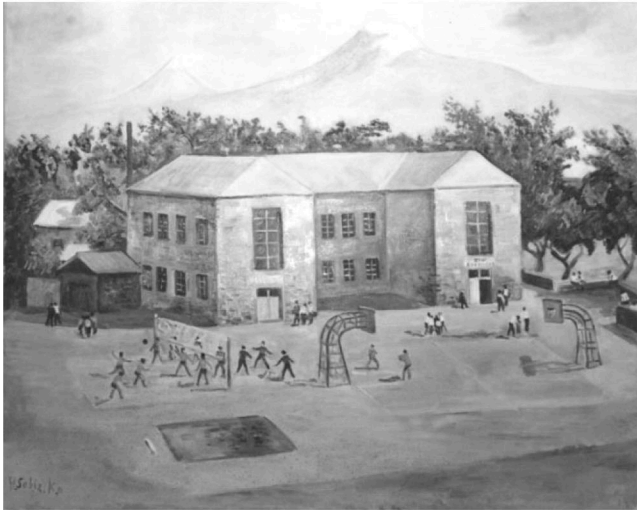
Bu məqsədlə Dövlət Neft Fondundan vəsaitlərin ayrılması ilə əlaqədar fərman və sərəncamlar verilmişdir.

Əsası Ümümmilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan neft strategiyası öz bəhrəsini verməyə başlayan andan, iqtisadi imkanlar yarandıqca dövlət tərəfindən, digər sahələrdə olduğu kimi, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi ilə də bağlı geniş tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı.

İndiki Ermənistan ərazisində son iki əsrdə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı və deportasiyalara Ulu Öndər Heydər Əliyevin verdiyi siyasi qiymət 18 dekabr 1997-ci ildə imzaladığı

«1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında» Fərmanda aydın şəkildə əksini tapmışdır. Fərmanda qeyd olunmuşdur ki, «Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır.

Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən- min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza.məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskənləri dağıdılıb viran edilmişdir».

Uluxanlı məktəbi (XIX əsr)

İndi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycan ərazisinin köklü sakinləri aborigenləri olan Azərbaycan türklərinin tarixini araşdırmaq elmi və siyasi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu, həm Azərbaycan tarixi, həm də Cənubi Qafqaz xalqlarının tarixi coğrafiyasının hərtərəfli və elmi şəkildə araşdırılması üçün geniş imkanlar yaradır.

2001-ci il 22 avqust tarixli 562 nömrəli «Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında» Fərmana əsasən Dövlət Neft Fondundan ayrılmış 83 milyard manat həcmində vəsait hesabına daimi məskunlaşmamış qaçqınlar üçün bütün kommunikasiyaları ilə birlikdə 1329 ev, bir sıra sosial obyektlər inşa edilərək onların istifadəsinə verilmişdir. Sifarişçi təşkilat olan Azərbaycan Respublikasının İşğaldan Azad Olunmuş Ərazilərinin Bərpası və Yenidən Qurulması üzrə Agentlik tərəfindən 2001-ci il 22 avqust 562 nömrəli Fərmana əsasən Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində 364 evdən, Şəmkir rayonunda 126 evdən, Abşeron rayonu Mehdiabad qəsəbəsində 108 evdən, Sabunçu rayonu Ramana qəsəbəsində 160 evdən ibarət qəsəbə salınmış, Naxçıvan MR-də 4 mərtəbəli 48 mənzilli yaşayış binası və 53 ədəd fərdi ev, Sumqayıt şəhərində 2 mərtəbəli 14 mənzilli yaşayış binası və 2 fərdi ev, Ağstafa rayonunda 17 fərdi ev, İsmayıllı rayonunda 45 fərdi ev, Bakı şəhərində 3, Oğuz rayonunda 3, Şəki şəhərində 2, və Gədəbəy rayonunda 1 fərdi ev (ümumilikdə 1011 ev - 949 fərdi və 62 mənzilli 2 yaşayış binası) tikilmiş, qaçqınlar yeni qəsəbələrə və evlərə köçürülmüşlər. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında əlavə 100 qaçqın ailəsi üçün evlər tikilir.

1995-ci ildən respublikanın 18 rayonunda tikintisi yarımçıq qalmış 319 evdə tikinti işləri sona yetirilərək qaçqınların istifadəsinə verilmişdir. Həmçinin Ermənistandan qaçqın düşmüş, oradakı ev və mənzillərini Bakı şəhərindəki özbaşına tikilmiş evlərə dəyişərək daimi məskunlaşmış 793 nəfərdən ibarət 170 qaçqın ailəsinin yaşadığı evlərə qeydiyyat alınması, 24385 nəfərdən ibarət 3823 ailənin daimi məskunlaşdıqları evlər üçün qeydiyyat vəsiqəsinin verilməsi, 1988-1992-ci illərdə

Ermənistandan çıxarılan, hazırda respublikamızın ərazisində daimi məskunlaşmış qaçqınların yaşadıkları tikililərin altında yerləşən və dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələrinin əvəzsiz olaraq onların mülkiyyətinə verilməsi təmin edilmişdir. Ermənistanda aparılan etnik təmizləmə və Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın 20 faiz ərazisinin işğalı nəticəsində yaranmış bir milyonadək qaçqın və məcburi köçkünlər haqqında məlumat «Türksüz Ermənistan» ölkəsi uğrunda mübarizə aparən Ermənistan dövləti tək-cə azərbaycanlıları deyil, həm də burada yaşayan müsəlman kürdünü, aysorunu, malakanları da indiki Ermənistandan deportasiya etmişlər.

XIX əsrdə Azərbaycan tarixinin ən faciəli səhifələri qaçqın və məcburi köçkünlüklə bağlı olmuşdur. Azərbaycanın geostrateji mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri regionda maraqları olan qüvvələri azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından zorla köçürülməsinə səvq etmiş, ermənilərin daha çox torpaq əldə etmək cəhdləri isə 1905, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-1993-cü illərdə azərbaycanlıların öz doğma yurdlarından didərgin salınması ilə nəticələnmişdir.

Ermənistanın 1988-1992-ci illərdə planlı şəkildə həyata keçirdiyi son etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixən həmin ərazidə yaşamış 250 min nəfər azərbaycanlı son nəfərədək öz doğma yurdlarından zorla qovulmuş və Azərbaycana pənah gətirmişdir. Ölkədə olan qaçqınların, məcburi köçkünlərin, «qaçqın» statusu almaq niyyətində olan şəxslərin sosial problemlərinin operativ həlli və vahid mərkəzdən idarə olunması məqsədi ilə 1998-ci ilin noyabrında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin strukturunda Baş nazirin müavini, Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri vəzifəsi təsis edilmişdir.

«İşğal olunmuş bütün rayonlardan didərgin düşmüş, indi qaçqın vəziyyətində, köçkün vəziyyətində yaşayan vətəndaşların problemləri bizim üçün və şəxsən mənim üçün bir nömrəli problemdir» deyən xalqımızın Ümummili lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan uğurlu neft strategiyası öz bəhrəsini verməyə başlayan andan əldə edilən ilk vəsait məhz qaçqın və məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldildi, çadır düşərgələrinin ləğvinə başlandı.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli Ulu

öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin daim diqqət mərkəzində olmuş və bu istiqamətdə ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ümumiyyətlə, 1993-cü ildən hazırkı dövrdək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 80 fərman və sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabinetinin 307 qərar və sərəncamı və Milli Məclis tərəfindən 29 qanun qəbul edilmişdir. O cümlədən, 2003- 2011-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 37 fərman və sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabinetinin 115 qərar və sərəncamı və Milli Məclis tərəfindən 6 qanun qəbul edilmişdir. O cümlədən 1998-ci ildə «Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında», 1999-cu ildə isə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında», «Məcburi köçkünlərin və onlarabərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında» qanunlar qəbul edilmişdir.

1987–1991-ci illər deportasiyası

Ötən dövr ərzində 2 Dövlət Proqramı- 1998-ci il 17 sentyabr tarixli 895 sayılı Sərəncamla təsdiq edilmiş «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə» Dövlət Proqramı, 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 sayılı Sərəncamla təsdiq edilmiş və

icrası nəticəsində ölkəmizdə mövcud olan 12 çadır düşərgəsinin ləğvi 2007-ci ilin dekabrında başa çatdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamının 3-cü bəndinə əsasən özəl müəssisələrin, ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinin rəhbərlərinə tövsiyə olunmuşdur ki, qaçqın və məcburi köçkünlərin işlə təmin olunması və təhsil haqqının ödənilməsində güzəştlərin verilməsi məsələlərində onlara lazımi kömək etsinlər;

- kommunal və digər xidmət haqları (elektrik enerjisi, təbii qaz, içməli su) ödəməkdən azaddırlar;

- təbii qazla təmin olunmayan şəhər və rayonlarda müvəqqəti məskunlaşanlara payız-qış mövsümündə 40 litr miqdarında aylıq ağ neft yanacağı verilir;

- Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş formalı pulsuz dərman reseptləri əsasında verilən dərman preparatlarının siyahısında göstərilən dərman preparatları ilə dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına təmin edilirlər;

- pulsuz tibbi müayinə və müalicə ilə təmin olunurlar;

-şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsinə görə rüsumdan azaddırlar;

-məhkəmələrə iddia ərizəsi ilə müraciətə görə rüsumdan azaddırlar;

-55 manat məbləğində gəlir vergisindən azad edilmişlər .azaddırlar.

1994-cü il iyunun 1-dək mülkiyyət hüququ əsasında əldə etdikləri şəxsi minik avtomobillərinin texniki baxışı, texniki pasportlarının, dövlət nömrə nişanlarının, sürücülük vəsiqələrinin dəyişdirilməsi zamanı rüsumlardan azaddırlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə yaradılmış Respublika Komissiyası öz fəaliyyətini respublikamızdakı qaçqın, məcburi köçkün və aztəminatlı əhalinin sosial problemlərinin vaxtaşırı olaraq ətraflı təhlil edilməsi, daha çox ehtiyac duyulan, ciddi narahatlıq doğuran vacib məsələlərin aidiyyəti dövlət orqanları, beynəlxalq humanitar təşkilatları, donor ölkə və maliyyə qurumları ilə birlikdə araşdırılması, məsələnin həlli yollarının müəyyən edilməsi, təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində qurur və Komissiyanın fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Aparatının qaçqınların, məcburi köçkünlərin problemləri, miqrasiya və beynəlxalq təşkilatlarla iş şöbəsi vasitəsilə əlaqələndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin milli dövlətçilik ideyalarını yeni nəsillərə aşılayan, onun amallarını rəhbər tutaraq fəaliyyət göstərən, ümumbəşəri mədəniyyətə, sülhə öz töhfələrini verən Heydər Əliyev Fondu da fəaliyyətə başladığı ilk gündən etibarən qaçqın və məcburi köçkünlərin üzlaşdıqları çoxsaylı problemlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına və onların həllinə daim diqqətlə yanaşır.

Azərbaycan Respublikasının birinci Vitse-Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə yaradılmış «Azərbaycan» internet portalı olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Portalda Azərbaycan haqqında geniş informasiya əldə etmək olar.

Portalda Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən, Xocalı soyqırımından, erməni vəhşiliklərindən bəhs edən məlumatların yerləşdirilməsi saxta erməni təbliğatına qarşı tutarlı cavab olmaqla dünya ictimaiyyətinin erməni vəhşilikləri ilə yaxından tanış olmasına şərait yaradır. Mehriban xanım Əliyevanın Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən hər il mütəmadi olaraq «Gülüstan» sarayında uşaq evlərində və internat məktəblərində təlim-tərbiyə alan, şəhid, qaçqın və məcburi köçkün ailələrindən olan, yetim və valideyn himayəsindən məhrum, təhsildə xüsusilə fərqlənən uşaqlar üçün Yeni il şənlikləri keçirilir.

Hər il sentyabr ayında Heydər Əliyev Fondu tərəfindən qaçqın və məcburi köçkün ailələrindən olan birinci sinif şagirdlərinə məktəbli ləvazimatından ibarət hədiyyələrin təqdim olunması, müvəqqəti məskunlaşma obyektlərində mütəmadi olaraq məcburi köçkünlərlə görüşlərin keçirilməsi, Fondun maliyyə dəstəyi ilə 200 çoxsaylı məktəb binalarının tikilib istifadəyə verilməsi də bu diqqətin konkret ifadəsidir.

Erməni saxtakarlığı

Bir xalqın müəyyən ərazidə əsrlər, minilliklər boyu formalaşmış toponimlər sistemini kökündən dəyişdirmək həmin xalqın tarixi-coğrafi ərazidəki izlərinin silinməsinə xidmət edir. Xəritəçilik baxımından bu, asan məsələ olmasa da, indiki Ermənistan Respublikasında azərbaycanlılara məxsus toponimlərin dəyişdirilməsi rəsmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur.

Rusiyanın 1827-ci ildə İrəvan xanlığını işğalından başlamış, 1918-ci ildə tarixi Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan Respublikası yarananaqədər ötən müddət ərzində həmin ərazidə yalnız üç azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinin adları dəyişdirilmişdir. İşğaldan sonra İrəvan şəhəri Erivan adlandırılmışdır.

Buraya köçürülmüş erməni ailələrinin tariximiz və maddi-mədəniyyət nümunələrimiz ilə heç bir siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri olmamışdır.

Təkyə kəndində müsəlman türbəsi (XVI-XVII əsrlər)

Qərbi azərbaycanlıların öz doğma yurdlarına qayıdışı tarixi bir zərurətdir və bu, ədalətin bərpası, onların təməl hüquqlarının təmin edilməsi olacaq. Hər kəsin öz əzəli Vətəninə yaşamaq hüququ var və bu hüquq beynəlxalq konvensiyalarda təsbit edilib.

Bu gün artıq bu istiqamətdə hərtərəfli işlərə başlanılıb.

Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında və milli şüurunda əzəli yurd yerimiz olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarının xatirəsi hər zaman yaşayır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tam bərpa etməsindən sonra Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarımızın da vaxtilə didərgin salındıqları ata-baba yurdlarına qayıdacağına inamı artıb.

Bu günkü Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranmışdır. Bu tarixi həqiqətdir. Biz bu tarixi yaxşı bilirik. İrəvan xanlığında yaşayanların əksəriyyəti azərbaycanlılar idi, Zəngəzur mahalı Azərbaycandan zorla qopardılıb ki, türk dünyasını parçalasınlar və elə də oldu.

İqtisadi və siyasi cəhətdən güclü olan Azərbaycan, bu gün elm müstəvidə dəlillər və sübutlarla aparılan tədqiqatlara əsaslanıb, Qərbi Azərbaycanın öz əzəli və əbədi tarixi ərazisi olduğunu, buradakı tarixi irsin – mədəniyyətin əsl sahibi kimi haqlı mübarizəni siyasi-ideoloji cəbhədə də gücləndirməyə qadirdir.

Diqqəti çəkən bir məqam da ondan ibarətdir ki, müəyyən mərhələlərlə xarici ölkələrdən gəlib azərbaycanlıların yaşamış olduqları ərazilərdə məskunlaşan ermənilər indinin özündə də yer-yurd adlarını elə əvvəlki adları ilə - yəni azərbaycanlıların vaxtilə verdikləri adlarla çağırırlar. Bunlar onu deməyə əsas verir ki, gəlmə xalqdan heç vaxt bu torpaqlara sahiblənmək istəyi mümkün ola bilməz.

Sərdar məscidi – İrəvan

Qərbi azərbaycanlılar

Ermənistanda əsrlər boyu yaşamış azərbaycanlılar. Vaxtilə bir neçə yüz min nəfərdən ibarət olan Ermənistanın Azərbaycanlı icması 1948–1991-ci illərdən bəri mövcud deyil. Həmin illər Ermənistan azərbaycanlıları Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzündən təzyiqlə və təcavüzə məruz qalıb ölkəni tərk etməyə məcbur oldular.

BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarı İdarəsinin məlumatına görə Ermənistanda hal-hazırda təxminən 30 nəfərdən bir neçə yüz nəfərə qədər azərbaycanlı yaşayırdı. Bunların çoxu əyalətdə yaşayan ermənilərlə ailə qurmuş azərbaycanlı qadınlar və həmçinin yaşlı və xəstə olduğuna görə Ermənistanı tərk edə bilməyən insanlardır. Bəyan edilir ki, onların əksəriyyəti ayrışdırılma məruz qalmamaq üçün adlarını dəyişmiş və kimliyini gizli saxlamağa məcburdurlar. 1828-ci ildən başlayıb 1948–1989-cu illərdə başa çatan "Türksüz Ermənistan" siyasəti sayəsində indiki Ermənistan ərazisində 605-dən çox kənd azərbaycanlısız qaldı. 1,5 milyondan çox azərbaycanlı öz doğma ocağından qaçmalı oldu. 500 mindən çox günahsız və silahsız soydaşımız qətlə yetirildi.

Xankəndindən Ağbabaya, Qazaxdan Göycəyədək Azərbaycanın 40 min km² ərazisi erməni qəsbkarları tərəfindən zəbt edildi.

Erməni tarixçisi Leonun yazdığına görə Batum müqaviləsinə əsasən Ermənistanın ərazisi 8400 km² olub ki, bu da ancaq Göycə gölü ətrafında ermənilərin dəfn edilməsi üçün bir qəbiristanlıq kimikifayət edirdi. Burada azərbaycanlılar yaşayan ərazi isə ən azı 20 min km² olmuşdur. 1916-cı ildə İrəvan quberniyasında azərbaycanlıların sayı 373582 nəfər idi. İndi həmin ərazidə bir nəfər də azərbaycanlı qalmayıb.

1828-ci ildə İrəvan xanlığının Rusiyanın tərkibinə əlavə olunmasından dərhal sonra xeyli müsəlman bu ərazini tərk etdi. Onların əvəzinə İrandan çar hökuməti tərəfindən bu yerlərə on minlərlə erməni köçürüldü.

O dövrdə Rus hökuməti ermənilərin Türkiyə və İrandan Qafqaza köçməsinə bilavasitə dəstəkləyirdi. Bu səbəbdən erməni mühacirəti XIX əsrin ərzində və XX əsrin əvvəlində burada kəsilmədən davam edirdi.

Nəticədə artıq 1832-ci ildə keçmiş İrəvan xanlığının

ərazisində ermənilərin ümumi sayı müsəlmanların sayını ötmüşdür.

Ermənistan azərbaycanlıları üçün XX əsr sınıxdırma, ayrışdırma və ölkənin demoqrafiyasını tamam dəyişdirən kütləvi və çox dəfə zorakı sürgünlər dövrü idi. Buna baxmayaraq Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə qədər onlar Ermənistanın ən iri etnik azlığını təşkil etməyə davam edirdilər. 1905–1907-ci illərdə İrəvan valiliyi ermənilər və azərbaycanlılar arasında baş verən qanlıdöyüşün arenası oldu.

Azərbaycanın və Ermənistanın 1918-ci ildə müstəqillik elan etməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Hər iki dövlət eyni əraziləri öz tərkibində görmək istə-yirdi. Ermənistan öz iddialarını əsaslandırmaq üçün bu ərazilərdə müsəlmanların tam məhvini yönəldilmiş siyasətə girişdi. Qanlı və vəhşi talan azərbaycanlıların qismən qırılmasına, qismən Azərbaycana, Türkiyəyə və İrana qaçıb xilas olmağına səbəb oldu. Hətta Sovet İttifaqının formalaşmasından sonra çoxsu qayıtmadı.

Qərbi Azərbaycan tariximizin bir parçasıdır. Ürək döyündürən, qəlb ağrıdan parçasıdır. Bu torpaqlarda Dədə Qorqud igidlərə xeyid dua verib, ad verib, Koroğlu qarı düşmənlə qılınc oynadıb, Aşıq Ələsgər dağlarımızı, buz bulaqlarımızı, güllü-çiçəkli torpağımızı vəsf edib şerlər qoşub, oxşayıb, tərənnüm edib.

Qərbi Azərbaycan torpağı Azərbaycan elminə görkəmli şəxslər - ictimai xadimlər, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət aləmində öz sözü olan şəxslər bəxş etmişdir.

VII əsr ədəbi abidəsi olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının coğrafi mühiti həm də Qərbi Azərbaycanla bağlıdır. Dastanda adı çəkilən Şirökuvən, Altuntaxt, Göyçə gölü oğuz qəhrəmanlarının doğma yurdları olmuşdur və bu ərazilər indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycanın ərazisi daxilində yerləşir.

Qərbi Azərbaycanın köklü sakinləri Azərbaycan türkləri olmuş, ermənilər isə xaricdən bu ərazilərə köçürülmüşdür. Məhz bunun nəticəsidir ki, tarixən, yəni 1991-ci ilə kimi ərazinin toponimlərindən 90 %-dən çoxunu türk mənşəli toponimlər təşkil edirdi.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1994-cü ilə kimi Qərbi Azərbaycan ərazisində olan türk mənşəli oykonimlərin, oronimlərin və hidronimlərin adları dəyişdirilərək

erməniləşdirilmiş və ya ruslaşdırılmışdır.

Aşağı Talın kəndində qala (XII əsr)

1828-ci ildə bağlanan Türkmənçay müqaviləsinin nəticəsi olaraq ermənilər İrandan, Türkiyədən bu ərazilərə köçürülmüşdür. Bu tarixi faktlar erməni və rus mənbələrində öz əksini aydın şəkildə tapmışdır. Burada yaşayan azərbaycanlılar isə zaman-zaman 1905-1906, 1918-1920, 1948- 1953 və 1988-1991-ci illərdə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşlar. Sovet hakimiyyəti dövründə azərbaycanlıların indiki Ermənistandan dövlət səviyyəsində, özü də SSRİ adlanan nəhəng imperiya tərəfindən deportasiyası köçürmə adı ilə həyata keçirilmişdir. Ümummilli Lideri Heydər Əliyev bu tarixi ədalətsizliyə, faciələrə hüquqi-siyasi qiymət vermiş və bununla bağlı 1997-ci il dekabrın 18-də «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında», 1998-ci il martın 26-da «Azərbaycanlıların soyqırımı» və 2001-ci il avqustun 22-də «Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında»

fərmanlar imzalamışdır.

Əzəli və əbədi torpaqlarımıza qayıdış imkanları tarixi ədalətin bərpasına xidmət göstərir. Tarixi faktdır ki, azərbaycanlılar bir vaxtlar mütləq əksəriyyət təşkil etdikləri Ermənistandan tamamilə qovulublar. Bu hadisələrin xronologiyası elədə uzaqda deyildir. Yaxın tarixdə yaşananlar bizə bunu deməyə əsas verir. Onların indiki Ermənistan ərazisindəki tarixi və mədəni irsi, o cümlədən məscidləri və qəbiristanlıqlar kütləvi şəkildə dağıdılıb. Qərbi Azərbaycan ərazisində Azərbaycanlılara məxsus 500 qəbiristanlıq, 391 məscid, 68 tarixi, 7 memarlıq abidəsi erməni vandalları tərəfindən dağıdılıb. Ermənistandakı Azərbaycan mədəni irsinin demək olar hamısı hərbi əməliyyatların təsiri olmadan, əvvəlcədən planlaşdırılmış şəkildə məhv edilib. Bütün bunlar ermənilər tərəfindən xalqımızın zəngin tarixinin yer üzüdən silinməsinə xidmət göstərmişdir. İndiki Ermənistanda salamat qalmış yeganə məscid olan İrəvandakı Göy məscid qəsdən yanlış şəkildə “fars məscidi” kimi təqdim edilir. Əslində, məscidi inşa edən və əsrlər boyu orada ibadət edənlər o vaxt şəhərdə mütləq əksəriyyət təşkil etmiş azərbaycanlılar olublar.

Qərbi Azərbaycan İcması

Qərbi Azərbaycan İcması — Ermənistan ərazisindən kütləvi şəkildə deportasiya olunmuş azərbaycanlıların və onların varislərinin ictimai-mədəni birliyinə nail olmaq üçün yaradılan birlikdir.

1989-cu ildən fəaliyyət göstərən "Azərbaycan Qaçqınlar Cəmiyyəti" İctimai Birliyinin hüquqi varisidir. 2022-ci il 3 avqustda "Azərbaycan Qaçqınlar Cəmiyyəti" İctimai Birliyinin ümumi yığıncağında "Qərbi Azərbaycan İcması" (QAI) adlanmağa başlanmışdır.

İcmanın məqsədi müxtəlif vaxtlarda etnik mənsubiyyətinə görə Ermənistan ərazisindən kütləvi şəkildə deportasiya olunmuş azərbaycanlıların və onların varislərinin ictimai-mədəni birliyinə nail olmaqla onların hüquqlarının beynəlxalq müstəvidə bərpası, Ermənistan ərazisində Azərbaycan xalqının yaratdığı zəngin tarixi-mədəni irsin öyrənilməsi, təbliğ olunması və tam

məhv olunmasının qarşısının alınması, həmin insanların öz ata-baba yurdlarına qayıtmaq hüququnun təmin edilməsi və birgəyaşayışa nail olunmasından ibarətdir. Bu məqsədlə İcmanın vəzifələri və hüquqları müəyyən edilib.

Qərbi Azərbaycan torpağı Azərbaycan elminə görkəmli şəxslər-ictimai xadimlər, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət aləmində öz sözü olan şəxslər bəxş edib.

Xalqın tarixini, dilini və mədəniyyətini öyrənmək üçün onun yaşadığı əraziyə nəzər salmaq və toponimlərini araşdırmaq lazımdır.

Erebuni qalası

Qərbi Azərbaycanın köklü sakinləri Azərbaycan türkləri olub, ermənilər isə xaricdən bu ərazilərə köçürülüb.

Məhz bunun nəticəsidir ki, tarixən, yəni, 1991- ci ilə kimi ərazinin toponimlərindən 90 faizindən çoxunu türk mənşəli toponimlər təşkil edib.

Cəfərabad (Pir Hüseyin türbəsi) türbəsi (XVəsir)

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1994-cü ilə kimi Qərbi Azərbaycan ərazisində olan türk mənşəli oykonimlərin,

oronimlərin və hidronimlərin adları dəyişdirilərək erməniləşdirilib və ya ruslaşdırılıb.

Bu tarixi faktlar erməni və rus mənbələrində öz əksini aydın şəkildə tapıb. Burada yaşayan azərbaycanlılar isə zaman- zaman 1905-1906, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-1991-ci illərdə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunub.

Ümumiyyətlə, XX əsrdə 2 milyondan çox azərbaycanlı indiki Ermənistanda soyqırımına məruz qalıb. Ermənistan adlanan ərazidəki türk mənşəli adların dəyişdirilməsi siyasəti 1828-ci il fevralın 10-da bağlanan Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra, XIX əsrin 30-cu illərindən sistemli formada və məqsədli şəkildə həyata keçirilib və adların dəyişdirilməsi siyasəti inqilabdən sonra yeni vüsət alıb, minlərlə kənd adı məhv edilib, rəsmi qərarlarla adların bir qismi ruslaşdırılıb, bir qismi isə qondarma erməni adları ilə əvəz edilib.

Bu gün Qərbi Azərbaycan - indiki Ermənistan ərazisindəki etnotoponimlərin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyan məsələdir. Qərbi Azərbaycan - indiki Ermənistan ərazisində azərbaycanlıların etnogenezində müxtəlif qədim türk tayfaları iştirak edib. Həmin tayfalar təbii ki, Şimali və Cənubi Azərbaycan ərazilərindəki toponimlərdə də iz qoyub.

Təkcə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsrdə İrəvan quberniyasında 310 məscid olub. İrəvan quberniyasının ayrı-ayrı qəzalarında olan məscidlər müasir dövrümüzdə qədər gəlib çatmayıb, ermənilər tərəfindən dağıdılıb.

Beləliklə, indi Ermənistan olan Qərbi Azərbaycanda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmadı. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” Fərmanda deyilir: “Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımını da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulur, ana dilində təhsil almasına əngəllər törədilir, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilir, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəzlənmə prosesi baş verir”.

Qərbi azərbaycanlıların qayıdış hüquqlarının təmin olunmasında Ermənistan Respublikası məsuliyyət daşıyır.

Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpaqlarımızdır. Bunu sübut edən mənbələrimiz çoxdur. Ancaq ermənilər öz xislətlərinin qurbanı olaraq Qərbi Azərbaycanda bizim tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan etmiş, dağıtmış, bizim tarixi irsimizi bu torpaqlardan silmək istəmişlər. Amma onlar unutmuşlar ki, tarixi sənədlər bu torpaqların bizlərə məxsusluğunu təsdiqləyir.

Zəngəzurda Bazarçay Qalası

Yüz minlərlə soydaşımızın Qərbi Azərbaycana qayıdışı, eyni zamanda, milli qürur və ləyaqətimizin müdafiəsi deməkdir. Bu torpaqlara qayıtmaq niyyətində olmaq fikrində xalqımız israrlıdır və dövlətimizin də belə şəxslərin yanında daim dəstək nümayiş etdirəcəyi artıq başlanılmışdır. Bu proses sülh yolu ilə həyata keçiriləcəkdir.

Xalqımızın üç əsrdir pozulan hüquqları təmin olunacaq, tarixi ədalət öz yerini tutacaq. Bu uğur Vətən müharibəsindəki şanlı qalibiyyətimizin siyasi-diplomatik, mədəni-ideoloji müstəvidəki davamı olacaqdır.

26 yanvar 2023-cü il tarixində Qərbi Azərbaycan İcmasının Müşahidə Şurasının iclasında "Qayıdış Konsepsiyası"nın layihəsi təsdiq edilib.

Sənəddə, indiki Ermənistan ərazisindən qovulmuş azərbaycanlıların öz yurdlarına sülh yolu ilə, təhlükəsiz və ləyaqətli şəkildə qayıtmasını təmin etmək üçün çalışan, Qərbi Azərbaycan İcmasının bu sahədə fəaliyyətinin əsas istiqamətləri müəyyən olunub. Bu fəaliyyət istiqamətləri qayıdışımıza xidmət göstərir.

Bu Konsepsiya indiki Ermənistan ərazisindən zorla çıxarılmış azərbaycanlıların geriyyə qayıtması üçün İcmanın həyata keçirəcəyi fəaliyyətin məqsədləri, prinsipləri, hazırlıq və icra tədbirləri üçün ümumi çərçivəni müəyyənləşdirir.

Prezidentimizin qətiyyəti, xalqımızın və dövlətimizin əzmi onu göstərir ki, Azərbaycan gec-tez bu istəyinə də nail olacaq, insanlarımızın Qərbi Azərbaycana qayıdışı reallaşacaq. Xalqımızın üç əsrdir pozulan hüquqları təmin olunacaq, tarixi ədalət öz yerini tutacaq. Bu uğur Vətən müharibəsindəki şanlı qalibiyyətimizin siyasi-diplomatik, mədəni-ideoloji müstəvidəki davamı olacaqdır. Beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində azərbaycanlıların daimi yaşayışı təmin olunacaqdır.

Azərbaycan Prezidentinin qüdrəti, apardığı uğurlu xarici və daxili siyasət sayəsində qərbi azərbaycanlıların da tarixi torpaqlarına qayıdacağı günün artıq reallaşacağından xəbər verməkdədir.

Zəngəzur mahalında V yüzilliyə aid Urud qalası

İstisu – Dərələyaz mahalı

Kitabın içindəkilər

Ön söz.....	1
Qərbi Azərbaycan mahalları.....	5
Qərbi Azərbaycan tarixi torpağımızdır.....	11
Qərbi Azərbaycan Rusiya imperiyası tərkibində.....	13
İrəvanın işğalı və ilk erməniləşdirmə tədbirləri.....	13
Erməniləri qərbi azərbaycan torpaqlarının yerli sakinlərinə çevirmək siyasəti.....	16
Qərbi Azərbaycan torpaqlarında ermənilərin kütləvi şəkildə köçürülərək məskunlaşdırılması.....	17
Azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan deportasiyası.....	19
Dövlətimiz tərəfindən deportasiya siyasətindən əziyyət çəkən şəxslər barədə fərmanlar.....	27
Dövlətimiz tərəfindən deportasiya siyasətindən əziyyət çəkən şəxslər barədə görülmüş tədbirlər.....	28
Erməni saxtakarlığı.....	35
Qərbi azərbaycanlılar.....	37
Qərbi Azərbaycan İcması	40

Kitabçanın məzmununda əks olunan fikir və mülahizələr müəllifə aiddir və Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin rəsmi mövqeyini əks etdirməyə bilər.

Şabran şəhər İcmasının İnkişafı üzrə Təlim və Resurs ictimai birliyi Əmrahov Tofiq Güləhməd oğlu tərəfindən təsis edilmişdir və 29 iyun 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

Təşkilatın məqsədi qəbul etdiyi nizamnaməyə uyğun olaraq sosial-iqtisadi inkişafa dəstək nümayiş etdirməkdən ibarətdir.

Ünvan: Şabran şəhəri, S.Vurğun küç., 2a

Tel: 077 539-73-00

İctimai birliyin rəsmi YOUTUBE Kanalı:

*<http://www.youtube.com/@sabranicmasic>
timaibirliyi6372*

“Print313” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətində çap edilmişdir.

Çapa imzalanmışdır:

Tiraj: 147

Bakı şəh., Şamil Əzizbəyov küç., 201

E-mail: print313@mail.ru

Tel: (+99455) 7000313

(+99451) 7000313